

דף שבועי

בס"ד

פרשת בשלח, תשפ"ו, מספר 1654

כשמדרש הולם את המקרא יותר מהפשט

נועה איתם

רמב"ן מתרץ את הקושיה בהסבר, לפיו מי שנבהל וצעק אל ה', אינו מי שפנה אל משה בביקורת צינית. לדעתו מדובר בקבוצות שונות בעם, רק שדבריהן מובאים במקרא ברצף:

אֲבָל הַנֶּכֶן שֶׁנִּפְרַשׁ כִּי הָיוּ כְּתוּבִים, וְהַכְּתוּבִים יִסְפְּרוּ כָּל מֶה שֶׁעָשׂוּ כָּלָם. אָמַר כִּי הַכֶּתֶּב הָאֶחָד צוּעֶקֶת אֶל ה', וְהָאֶחָד מְכַחֶשֶׁת בְּנִבְיָאוֹ וְאֵינָהּ מוֹדָה בִּישׁוּעָה הַנִּעֲשִׂית לָהֶם.

רש"י בפירושו על הפסוק, אינו מודע כלל לקושי, לכאורה, ומפרש מילולית את טענת בני ישראל: "וכי מחמת חסרון קברים – שאין קברים במצרים לקבר שם – לקחתנו משם". נדמה שרש"י מתעלם מהציניות שבטרוניה, ומפרש אותה כשאלה עניינית. לפי פירושו, בדבריהם של בני ישראל אל משה מגולמת הנחה, שהתוכנית הגדולה היא להמית את כל בני ישראל, ומכיוון שבמצרים אין די קברים לכולם, הוציאם למות במדבר.

אפשרות קריאה כזאת של דברי בני ישראל מזכירה מדרש שרש"י מביא בתחילת הפרשה, בהסבר המילים "וַחֲמִשִּׁים עָלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שם יג:יח). הפירוש הפשטי של "חמשים" הוא מזוינים, והוא הפירוש הראשון בדברי רש"י. פירוש זה אינו מתאים למה שנאמר בפסוק הקודם: וְלֹא נָחַם אֱ-לֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קְרוֹב הוּא כִּי אָמַר אֱ-לֹהִים פֶּן יִנָּחֵם הָעָם בְּרֹאֲתָם מִלִּחְמָה וְשָׁבוּ מִצְרַיִם (שם יג:ז).

תיאור העם היוצא כחמוש בנשק, אינו מתיישב עם ההבנה כי הם כל כך יראים ממלחמה, עד כי יעדיפו לשוב מצרימה, מאשר להתמודד בקרב מול אויבים. בנוסף, אין לנשק הזה, שאיתו יצאו ישראל ממצרים, עוד התייחסות בתורה, ולא מתואר שום שימוש שנעשה בו, כך שקשה להבין מה הצורך להזכירו ולציין ביציאת מצרים. אולי בגלל תמיהות אלו, רש"י מביא פירוש נוסף, מדרשי: "דבר אחר, חמשים – אחד מחמשה יצאו וארבעה חלקים מתו בשלשת

רש"י בפירושו לבר' ג:ח מגדיר את דרכו הפרשנית: "וְאֵינִי לֹא בָאתִי אֶלָּא לְפִשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא, וְלֹא אֶגְדָּה הַמִּשְׁבֶּת דְּבַר הַמִּקְרָא דְּבַר דְּבוּר עַל אִפְּנֵיו". מי שרגיל לראות בפשט ובדרש שתי מתודות מובחנות ושונות זו מזו עשוי לתמוה על הגדרה זו של רש"י. באיזה מצב יבחר פרשן שבראש מעייניו פשוטו של מקרא – "וְאֵינִי לֹא בָאתִי אֶלָּא לְפִשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא" – דווקא במדרש, כדי ליישב את דברי המקרא?

בעיון בפשוטה של פרשתנו נדמה שמצאנו דוגמא טובה לאגדה כזו. הפרשה מתארת את ישראל, שאך זה יצאו ממצרים, עומדים מול המכשול הבלתי עביר של ים סוף, רואים את רודפיהם המצרים קרבים אליהם, ונבהלים מאוד.

וּפְרָעָה הַקָּרִיב וַיִּשְׂאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֵינֵיהֶם וְהִנֵּה מִצְרַיִם נֹסֵעַ אַחֲרֵיהֶם וַיִּירָאוּ מְאֹד וַיִּצְעֲקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל ה' (שם יד:י).

מייד אחרי התפילה – הצעקה אל ה', בני ישראל פונים אל משה בשאלה-טרוניה:

הַמִּבְלִי אֵין קְבָרִים בְּמִצְרַיִם לְקַחְתָּנוּ לְמוֹת בַּמִּדְבָּר מֶה זֹאת עֲשִׂיתָ לָנוּ לְהוֹצִיאֵנוּ מִמִּצְרַיִם? (שם יא).

השאלה "הַמִּבְלִי אֵין קְבָרִים בְּמִצְרַיִם לְקַחְתָּנוּ לְמוֹת בַּמִּדְבָּר" היא על פניה אמירה צינית, שהרי ברור שסיבת הוצאתם של בני ישראל ממצרים אינה חוסר במקומות קבורה מספיקים במצרים. אמירה של הומור שחור כזה אינה הולמת את מצבם של בני ישראל בפסוק הקודם. לא סביר שאנשים הנמצאים בבהלה גדולה, וקוראים אל ה' בתפילה, יפנו אל משה במרירות מבודחת, ויתמהו בעוקצנות על הנהגתו. ואכן כך בדיוק מנסח רמב"ן את הקושי בפסוק:

אֵינָנוּ נִרְאֶה כִּי בְנֵי אָדָם הַצּוֹעֲקִים אֶל ה' לְהוֹשִׁיעֵם, יִבְעֲטוּ בִישׁוּעָה אֲשֶׁר עָשָׂה לָהֶם, וַיֹּאמְרוּ כִּי טוֹב לָהֶם שֶׁלֹּא הִצִּילָם.

* נועה איתם, מורה לתנ"ך ולמחשבת ישראל.

ההוצאה שלהם ממצרים היא להמית את אלו שנותרו.

ההתייחסות למוות במצרים מופיעה גם בהמשך, בתלונות בני ישראל. היעדר המזון במדבר גורם להם להצטער על כך שלא מתו כבר במצרים:

וַיֹּאמְרוּ אֲלֹהֵם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִי יִתֵּן מוֹתֵנוּ בְּיַד ה' בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁבְתֵּנוּ עַל סֵדֶר הַבָּשָׂר בְּאֶחָדָנוּ לֶחֶם לִשְׁבַע כִּי הוֹצֵאתָם אֶתָּנוּ אֶל הַמִּדְבָּר הַזֶּה לְהָמִית אֶת כָּל הַקָּהָל הַזֶּה בְּרָעַב (שם' טז:ג).

תיאור המרגלים את הסכנה הצפויה בהגעה לכנען מעורר גם הוא תלונות, המנוסחות כהבעת צער על כך שלא מתו במצרים:

וַיִּלְנוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ אֲלֹהֵם כָּל הָעֵדָה לוֹ מִתֵּנוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם אוֹ בַּמִּדְבָּר הַזֶּה לוֹ מָתָנוּ (במ' יד:ב).

מכל אלו עולה, שחווית המוות ההמוני של בני ישראל במצרים נוכחת בתודעת דור המדבר, למרות שהיא אינה מופיעה במפורש במקרא. המדרשים קובעים את זמן המוות הזה – שלושת ימי האפלה; את סיבתו – סירוב להיגאל, ואת היקפו – ארבע חמישיות מהעם, ובכך מספקים הקשר לאזכורים החוזרים של מוות במצרים בתלונות דור המדבר.

לפנינו, אם כן, ארבעה מקומות, שפירושם בדרך הפשט אפשרי, אך אינו לגמרי מספק. ההישענות על המדרש, לעומת זאת, מייצרת להם הקשר, המבאר ומאיר את משמעותם המלאה, ומחברת אותם למסכת אחת קוהרנטית, ממש "אגדה המיישבת את דברי המקרא דבר דבור על אופניו".

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא
לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של
אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע
בדוא"ל.
f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

יְמֵי אֶפְלָה". המדרש הזה מאזכר מדרש אחר המובא בפירוש רש"י למכת חושך (שם י:כב):

וְלָמָּה הֵבִיא עֲלֵיהֶם חֹשֶׁךְ? שֶׁהָיוּ בִּישְׂרָאֵל בְּאוֹתוֹ הַדּוֹר רָשָׁעִים¹ וְלֹא הָיוּ רוֹצִים לְצַאת, וּמָתוּ בְּשְׁלוֹשֶׁת יָמֵי אֶפְלָה,² כְּדֵי שֶׁלֹּא יֵרָאוּ מִצְרַיִם בְּמַפְלֹתָם וַיֹּאמְרוּ, אֵף הֵם לּוֹקִים כְּמוֹנוֹ.³

המדרשים מציירים מציאות שאינה מפורשת בפסוקים. לפיהם רוב בני ישראל, 80% מהם, היו רשעים שסירבו לצאת ממצרים, ומתו בה ימי האפלה. מציאות כזאת מאפשרת להסביר את דברי בני ישראל כפשוטם – הם ראו את רוב אחיהם מתים במצרים, ובראותם את פרעה וחילו קרבים, כשהם עומדים מול הים, הם מסיקים שמטרת

1 חטאם של המתים מתואר בשמות רבה: "חֹשֶׁךְ לָמָּה הֵבִיא עֲלֵיהֶן? יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, שֶׁאֵין לִפְנֵינוּ מִשְׁוֹא פָנִים וְהוּא חוֹקֵר לֵב וּבֹחֵן כְּלִיּוֹת, לִפִּי שֶׁהָיוּ פּוֹשְׁעִים בִּישְׂרָאֵל שֶׁהָיָה לָהֶן פְּטְרוֹנִין מִן הַמִּצְרַיִם, וְהָיָה לָהֶן שֵׁם עֹשֶׂר וְכְבוֹד, וְלֹא הָיוּ רוֹצִים לְצַאת, אֲמַר הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: אִם אֲבִיא עֲלֵיהֶן מַכָּה בְּפִרְהָסִיא וְיָמוּתוּ, יֹאמְרוּ הַמִּצְרַיִם, כִּשֶּׁם שֶׁעֲבַר עָלֵינוּ כִּךְ עֲבַר עֲלֵיהֶן, לִפְיֶכֶךְ הֵבִיא עַל הַמִּצְרַיִם אֶת הַחֹשֶׁךְ שֶׁלִּשְׁשֶׁה יָמִים, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ (ישראל) קוֹבְרִין מֵתֵיהֶם, וְלֹא יִהְיוּ רוֹאִין אוֹתָן שׁוֹנְאֵיהֶם, וְיִהְיוּ מְשַׁבְּחִין לַהַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל כָּךְ".

2 מקור אפשרי לדברי רש"י במכילתא בשלח: "...אֶלֹא שִׁמְתוּ הָרִבָּה מִישְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם. אֵימָתִי מָתוּ? בְּשִׁלְשֶׁת יָמֵי הָאֶפְלָה, שֶׁנֶּאֱמַר: (שם' י:כג) 'לֹא רָאוּ אִישׁ אֶת אָחִיו וְלֹא קָמוּ אִישׁ מִתַּחַתָּיו שְׁלֹשֶׁת יָמִים, וְלִכְל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָיָה אוֹר בְּמוֹשְׁבָתָם', שֶׁהָיוּ קוֹבְרִין אֶת מֵתֵיהֶן. וְהוֹדוּ וְשִׁבְּחוּ, שֶׁלֹּא רָאוּם אוֹיְבֵיהֶם וְשָׂשׂוּ בְּמַפְלֹתָם. וְכך בִּתְנֻחָמָא בִּשְׁלַח: "וְחֻמְשִׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל, אֶחָד מִחֻמְשָׁה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים: אֶחָד מִחֻמְשִׁים. וְיֵשׁ אוֹמְרִים: אֶחָד מִחֻמְשֵׁי מְאוֹת. רַבִּי נְהוֹרָאִי אוֹמֵר: הָעֲבוּדָה, וְלֹא אֶחָד מִחֻמְשֵׁי אֲלָפִים. וְאֵימָתִי מָתוּ? בְּיָמֵי הָאֶפְלָה, שֶׁהָיוּ קוֹבְרִין יִשְׂרָאֵל מֵתֵיהֶן, וּמִצְרַיִם יוֹשְׁבֵין בְּחֹשֶׁךְ, וְיִשְׂרָאֵל הוֹדוּ וְשִׁבְּחוּ עַל שֶׁלֹּא רָאוּ שׁוֹנְאֵיהֶם וְשִׁמְחוּ בְּפִרְעָנוּתָן".

3 מעניין לציין שהמכילתא ושמות רבה כאן מדברים על שלושה ימי אפלה, ואילו רש"י בפירושו מבאר כי המכה ארכה שבעה ימים: "'וְהָיָה חֹשֶׁךְ אֶפְלָה... שְׁלֹשֶׁת יָמִים' חֹשֶׁךְ שֶׁל אֶפְלָה, שֶׁלֹּא רָאוּ אִישׁ אֶת אָחִיו אוֹתָן ג' יָמִים. וְעוֹד שְׁלֹשֶׁת יָמִים אַחֲרֵיהֶם חֹשֶׁךְ מְכַפֵּל עַל זֶה, שֶׁלֹּא קָמוּ אִישׁ מִתַּחַתָּיו – יוֹשֵׁב אֵינוֹ יָכוֹל לַעֲמוֹד, וְעוֹמֵד אֵינוֹ יָכוֹל לִישֹׁב". הסבר שמסתמך על דעה אחרת במדרש, המופיעה גם היא בשמות רבה.

